

XVI ASRDA XUROSONLIK TABIBLAR VA ULARNING FAOLIYATI.

Poyonov Ixtiyor

Qarshi Davlat Universiteti magistranti.

Kalit soʻzlar: *Shayboniylar va safaviylar kurashi, Xuroson, tabobat, tabiblikka oid asarlar.*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XV asr oxiri va XVI oʻrtalarida yashab tibbiyot sohasi frivojiga munosib hissa qoʻshgan Xurosonlik tabib Yusuf ibn Muhammad ibn Yusuf at-Tabib al-Haraviy (taxallusi Yusufiy) haqida qisqacha maʼlumotlar beriladi.*

Oʻrta Osiyoda Temuriy shahzodalar oʻrtasida oʻzaro taxt uchun kurash avjiga chiqqan bir vaziyatda Muhammad Shayboniyxon boshchiligida Dashqi Qipchoq koʻchmanchilari Movaroun- nahrga bostirib kiradilar. Movarounnahrda SHayboniyxon hukmronligi oʻrnatilganidan soʻng Temuriy shahzodalar oʻrtasidagi kurashga barham beriladi. Lekin bu vaqtga kelib Temuriylar davlatining bir qismi hisoblanadigan Xurosonga daʼvo qilib chiqayotgan yangi bir siyosiy kuch Safaviylar

Shayboniylarga qarshi kurashga kirishgan edi. Xuddi shu kurashlar avjiga chiqqan bir vaziyatda oʻsha davrning mashhur tabiblaridan biri Yusufiy ham Xurosondan chiqib ketishga majbur boʻladi.

Yusuf ibn Muhammad ibn Yusuf at-Tabib al-Haraviy (taxallusi Yusufiy) XV asrning oxirlarida

Xurosonning Hof shahrida dunyoga kelgan. Uning otasi Muhammad ibn Yusuf oʻz davrining yetuk olimi boʻlib, fors va arab tillarini mukammal bilar, mohir tabib, lugʻatshunos va tarixchi sifatida nom qozongan edi. Uning tabobatga oid arab tilida yozilgan “Ayn ul-hayot” (“Hayot bulogʻi”), lugʻatshunos-

likka oid “Bahr al-javohir” (“Gavharlar dengizi”) va “Javohir al-lugʻot” (“Lugʻat javohirlari”) kabi asarlari dunyoning koʻpgina kutubxonalarida bosma va qoʻlyozma holida saqlanmoqda. Yusufiyning tarjimayi holiga oid maʼlumotlar kam saqlangan. Uning otasi Hirotning mashhur tabibi ekanini hisobga olsak, utabobat sirlarini otasidan oʻrgangan deb xulosa chiqarish mumkin. Uning dastlabki sheʼriy asarlari XVI asrning boshlaridanoq Yusufiy taxallusi bilan tarqala boshlaydi. Yusufiyning birinchi sheʼriy asari “Risola dar tadbiri makul va mashrub” (“Yeyiladigan va ichiladigan narsalar haqida risola”) 1501-yili yozilgan. 1522-yili Navoiyning “Majolis un-nafois) tazkirasini Faxriy Hirotiy

“Latoyifnoma” nomi bilan fors tiliga tarjima qiladi va oʻzidan bir bob qoʻshib, mazkur bobni “Oddiy

Xalqdan chiqqan shoirlar” deb ataydi. Faxriy Hirotiy mazkur bobda Yusufiy haqida ham maʼlumotlar beradi va “Mullo Yusufiy Xurosonning mashhur tabiblaridandir. Hushxulq, jahongashta va suhbat koʻrgan kishi. Sheʼrlari pokiza” deya maqtaydi.

Bobur Hindistonga yurish qilib uni egallaganidan so`ng Yusufiyini o`z huzuriga taklif qiladi.

Bu haqda “Boburnoma”da: “Mavlono Yusuf tabibkim, oni Xurosondin tilotib erdi, nazb(tomir) ko`rmoq va tashhis qilmoq(diagnos qo`ymoq) oning ishi erdi” deyiladi.

Yusufiyning Hindistonga ketib qolishining asosiy sababi, Hirotning notinligi edi. Hindiston o`sha vaqtda nisbatan tinch bo`lib, Hirotdagi mashhur olimlar u yerga qochib borishgach, Hindiston ilm markaziga aylana boshlagan edi. Yusufiy Hindistonga o`z oilasi bilan ko`chib borganmi yoki o`sha yerda uylanganmi, bu haqda ma`lumot yo`q. Ammo, u 1533-yili Hindistonda yozgan “Badoe al- insho” (“Maktub yozish san`ati”) asarini o`g`li Rafiuddin Husaynga bag`ishlaydi. XVI asrning boshlarida Hirotda siyosiy va iqtisodiy ahvol keskinlashuviga qaramay, Yusufiyning ijodi sermahsul bo`ldi. Navoiy tashkil etgan shifoxona – Dorushshifoda ko`pgina tabiblar davolash ishlari olib borgan bo`lsalarda, ulardan hech qanday asar qolgan emas. Ammo Yusufiyning yozgan asarlari bizgacha deyarli to`liq yetib kelgan. Uning tibbiyotga oid 14 ta nazmiy va nasriy asari, odob-axloqqa oid ikki asari va maktub yozish san`atiga oid bitta asari dunyodagi bir qancha kutubxonalarda saqlanmoqda. Yusufiyga ko`proq shuhrat keltirgan asari uning ruboiy janri bositasida yozilgan “Iloj ul-amroz” (“Kasalliklar davosi”) asari bo`ldi. 1509-1510-yillar atrofida yozilgan bu asar tez orada

Hirotning “nomdor” fozillari diqqatini o`ziga tortdi va ular ruboiylardagi murakkab dorilarga sharh yozishni Yusufiydan iltimos qilishadi. Yusufiy esa bu sharhni 1512-yili yozib tugatdi va “Jomi ul- favoyid” (“Foydalar majmuasi”) deb atadi. Mazkur asarga kiritilgan 291 ta ruboiyning har biri birorta kasallikka bag`ishlangan bo`lib, ularda Yusufiyning qimmatil tajribalari va tabobatdagi yangiliklari jamlangan. Bu asar O`rta Osiyo va Hindistonda keng shuhrat topgan. Yning Yusufiy hali tiriklik paytida 1535-yili Buxoroda ko`chirilgan nusxasi C 1098 raqami bilan. Sankt-Peterburg

Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. Mazkur asar 1870-yildan to 1908-yilgacha Hindistonda

“Tabib Yusufiy” nomi bilan 11 marta nashr qilingan. O`zbekiston Fanlar Akademiyasi

Sharqshunoslik institutida uning 30 dan ortiq qo`lyozma va ko`pgina bosma nusxalari saqlanmoqda.

1666-yili Hindistonning Siyolkut shahrida yashovchi Muhammadshoh ibn Hakim Shayx Valiyulloh mazkur asarga sharh yozadi va uni “Murakkaboti “Tibbi Yusufiy” (“Tabib Yusufiya”ning murakkab dorilari”) deb ayatdi. 1869-yili hindistonlik Abdulalim Nasrulloxon Ahmadiy al-Hishagiy Yusufiyning ruboiylariga yana sharh yozadi va uni “Al-muolajat ul-murabba bin- nusaxil mujarabba” (“Sinalgan retseptlar bilan tugallangan davolashlar”) deb atadi. Bu sharh ham keng tarqalgan bo`lib, “Sharhi ruboiyyoti “Tibbi Yusufiy” (“Tibbi Yusuf” ruboiylarining sharhi”) degan nomda, litografik usulda Hindistonning turli shaharlarida ko`plab nashr etilgan.

Yusufiyning tibbiy ruboiylariga O`zbekiston hududlarida ham qiziqish kuchli bo`lgan. 1882-yili Xorazmlik Muhammad Amin ibn Muhammad Zahirxo`ja al-Husayniy al-Xorazmiy

(Xodim) uni o`zbek tiliga tarjima qilar ekan, tarjima muqaddimasida: "...kitobi "Jomi ul favoyid- kim, "Tibbi Yusufiy" birla mashhurdirkim, mavlono Yusuf tabib rahmatullohning musannafotidur, ruboiyot ishtimol qilg`on vajhididn o`zgalardin diqqatlig`dur, xohladimkim, oni tarjima qilg`ayman, to turk jamoasi ondin foydamand bo`lg`ay" deb yozadi. 1897-yili Toshkentlik Muhammadshoh xo`ja valadi Fayzullo xo`ja uni ikkinchi marta o`zbek tiliga tarjima qildi va "Tarjimayi shohiy" ("Shohiy tarjimasi") nomi bilan litografik usulda chop ettirdi.

Yusufiyning ruboiylaridan tashqari boshqa asarlariga ham qiziqish kuchli edi. Uning "Favoyidi ahyor" ("Hayrli kishilarga foydalar") va "Iloj ul-amroz" ("Kasalliklar davosi") asari Tal`atiy nomli shoir tomonidan "Mag`z ut-tib" ("Tabobatning mag`zi") nomi bilan turk tiliga tarjima qilingan.

Uning "Anvor ul-Hikmat" ("Hikmat nurlari") risolasi esa 1906-yili Kogonda nashr qilingan.

Toshkentda esa o`zbek tiliga tarjima qilinib, toshbosmada chop etilgan. 1533-yili Hindistonda yozilgan "Badoe ul-insho" ("Maktub yozish san`ati") asari Xorazmda mullo Bobojon Xudoyberdi

Sanoiy tomonidan o`zbek tiliga tarjima qilingan. Yusufiyning ilmiy me`rosini o`rganish tabobat tarixini yoritishda katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO`YXATI.

1. Mahmud Hasaniy., Surayyo Karimova, Karim Rasulov. Tabobat ummonidan Tomchilar – Toshkent "O`zbekiston" nashriyoti. – 2016-yil.
2. H.Hikmatullayev. Roziy va uning shogirti yozib qoldirgan kasalliklar tarixi. Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1974-yil. 49-bet.
3. I.Nizomiddinov. O`rta Osiyoning chet el sharqi bilan aloqalari, Toshkent "Fan" nashriyoti, 1961-yil. 58-bet.
4. Fahriy Hirotiy. Latoyifnoma, Tehron, 1942-yil, 9-majlis, 156-bet.